

dala doprinos nacionalsocijalističkom ratnom gospodarstvu samo u radnoj snazi i vojničkom plaćanju okupacijskih snaga. U ostalim funkcijama ona jednostavno nije uspjela dati odgovarajući doprinos njemačkom ratnom gospodarstvu, kojeg je bila dio. NDH je postala opterećenje Trećem Reichu, osobito nakon kapitulacije Italije, kada je briga za održanje NDH u potpunosti pala na Treći Reich. Štoviše, Njemačka je morala “stalno uvećavati svoje usluge NDH kako bi spriječila prijevremeni gospodarski ‘kolaps’ zemlje” (str. 356).

Prethodnom rečenicom može se zaključiti prikaz ove vrijedne knjige o teškom i neugodnom razdoblju hrvatske ekonomske povijesti. Knjiga je napisana s izvanrednom suptilnošću te potkrijepljena velikim brojem dokumenata i izvornih radova posvećenih razdoblju NDH, potvrđujući reputaciju Holma Sundhaussena kao vrhunskog povjesničara koji se bavio prostorom Jugoistočne Europe. Stoga još jednom valja uputiti veliku zahvalu profesorici Kolar-Dimitrijević na prijevodu toga važnog djela i izdavačkoj kući Plejada što se odlučila na objavljivanje prijevoda, koji je predugo bio neobjavljen. Knjigu preporučujemo svima koji se bave hrvatskom ekonomskom poviješću, ali i poviješću hrvatskih javnih politika.

*Zdravko Petak  
Sveučilište u Zagrebu,  
Fakultet političkih znanosti*

---

Prikaz

---

Anton Jäger  
**Hyperpolitik: Extreme  
Politisierung ohne politischen  
Folgen**

Suhrkamp, Berlin, 2023., 136 str.

Knjiga Antona Jägera, povjesničara političkih ideja zaposlenog na Katoličkom sveučilištu Lueven, pokušaj je definiranja fenomena aktualne politike pomoću novog pojma *hiperpolitika*. Knjiga je naišla na velik odjek u njemačkoj javnosti. Prikazana je u svim važnijim nacionalnim medijima, uz uglavnom pozitivne kritike. Zanimljivo je da se autor pridružio novom trendu u društvenim znanostima, te je pisao na engleskom jeziku. Prvo izdanje knjige u prijevodu na njemački jezik objavljeno je kod uglednog izdavača Suhrkamp.

Autor svoju analizu zasniva na dvije istraživačke osi. Na prvoj pokazuje stupanj politizacije društva, a na drugoj njegovu institucionalizaciju, koju propituje kroz članstvo u strankama, sindikatima, klubovima, crkvama i civilnim udrugama. Na osnovu tih kriterija podijelio je politiku na masovnu, na postpolitiku, antipolitiku i hiperpolitiku. Napominje da pojam *hiperpolitika* nije mogao u potpunosti definirati jer se radi o “fluidnom fenomenu”. Terminom *hiperpolitika* označio je sadašnju tendenciju stvaranja snažnog političkog etosa, dinamičnih političkih sukoba i netrpeljivih rasprava o rodu, kulturu otkazivanja, krizu

Europske unije itd. Ističe da njezina druga strana pokazuje da ona, usprkos tomu što donosi novu političku dinamiku i na velika vrata vraća fenomen političkoga kao odnosa prijatelj–neprijatelj, zapravo ne donosi nikakve bitne političke promjene. Kao da je riječ o komediji Williama Shakespearea *Mnogo vike ni za što*.

Autor raspravu započinje zanimljivim prikazom radova fotografa Wolfganga Tillmansa. Smatra da njegova fotografija iz 1989. godine koja je nastala nakon pada Berlinskog zida, “Love (hands in hair)”, pokazuje svijet novonastale globalne neoliberalne utopije, ugodnog i bezbrižnog druženja i uživanja u životu kad se smatra da su sve političke dvojbe razriješene. Masovna politika pretvorila se u postpolitiku. Vrijeme je to, istaknuo je autor, u kojem je Achille Ocheto, predsjednik talijanske Demokratske stranke, nasljednice Komunističke stranke Italije, s velikim entuzijazmom posjetio Wall Street, doživio “prosvjetljenje” pa je tamošnje banke opisao kao “hramove civilizacije”. Izgledalo je da politika više ne treba ponuditi ništa novo, da je svijet koji nastaje ne samo jedini mogući nego i savršen. Tu mirnoću odražavale su i Tillmansove fotografije. Ali u prvom desetljeću 21. stoljeća njegov je fotoaparat bilježio sasvim nove prizore, demonstracije pokreta Black Lives Matter te kampanju za i protiv Brexita. Tillmans je svojim radovima isticao potrebu da Velika Britanija ostane u Europskoj uniji. No znamo da proeuropski slogani kao što su “Nijedan čovjek nije otok” ili “Nijedna zemlja sama za sebe” nisu bili uspješni. Britanci su na referendumu podržali Brexit i čarolija Europske unije je nestala. Jaki argument pristaša Unije oblikovan u pitanje koje su slavodobitno s ironičnim smi-

ješkom postavljali euroskepticima – zašto nitko ne napusti Europsku uniju ako ona nije dobra – odjednom je postao samo loš vic. Utopija postpolitičkog liberalnog svijeta u kojem se sve može izmjeriti i sve ima racionalno, poslovno utemeljenje jednostavno je nestala. Poslije Brexita, istaknuo je autor, čak su i pojedini umjetnički kritičari počeli pisati o “umjetnosti nakon liberalizma”.

Pokazalo se da se političko ne može ugušiti. Ali zašto taj povratak političkog nije donio nikakve političke promjene? Zašto se svijet nije ponovo začarao? Tim pitanjima autor započinje analizu značajki današnje politike. Smatra da ih najbolje opisuju pojam *hiperpolitika*. Tvrdi da je taj termin dobar jer se u sadašnjem političkom životu gotovo svaki društveni fenomen politizira, a u javnom životu stalno su i gotovo oko svega prisutne jake emocije. Dodali bismo da se danas, kada se u raspravi ostane bez argumenata ili kad se ne poznaju činjenice, često koristi iskaz “oprostite, ali ja to tako osjećam”. U stilu slogana europske kampanje austrijskih “zelenih” “klima treba srce”. Naravno, nakon takvih emocionalnih poruka znanstvena diskusija jednostavno više nije moguća; pa nećete valjda nekome izazvati srčani udar i reći da Francuska posjeduje 58 atomskih reaktora, da gradi nove i da unatoč tomu ima klimu kakvu već ima, od atlantske do mediteranske.

Autor piše znanstveni esej, pa se u raspravi ne poziva na emocije, nego ih raščlanjuje kao znakove našeg vremena – vremena velikih riječi, u kojem se birači više orijentiraju s obzirom na svoj stav prema skandalima nego prema političkim programima. U definiranju hiperpolitike polazi od komparativne analize masovne politike i postpolitike.

Istaknuo je kako je u doba masovne politike postojala jaka veza između procesa industrijalizacije i masovnog uključivanja građana u društvene i političke institucije. U masovnoj politici preklapala su se dva procesa, velika politizacija i mnogobrojno članstvo političkih institucija. U to vrijeme stranke i građanske udruge ljudima su pružale jasnu ideologiju i oblikovale njihov identitet. Politička stranka mnogima je bila druga domovina.

Ali s pojavom postpolitike ta domovina polako nestaje. Autor smatra da se taj proces odvijao između 1973. i 1989. godine te da je obilježen dolaskom na vlast Margaret Thatcher i Ronalda Reagana te rušenjem Berlinskog zida. U navedenom je razdoblju masovnu politiku zamijenila postpolitika. Tu vrst politike označila je sve veća skepsa građana prema javnom djelovanju i njihovo povlačenje u ugodu privatnog života. Štoviše, sve javno čak se počelo i prezirati, a taj se prijezir prenio i na državu. U svijetu globalnog tržišta nacionalna se država počela smatrati nužnim zlom, potrebnim samo zato da osigura nesmetano odvijanje procesa globalizacije. Autor je također istaknuo kako su razdoblje postpolitike obilježile deindustrijalizacija i globalizacija. Institute za demokraciju počeli su zamjenjivati instituti za globalnu vladavinu. Svijet je izgledao u potpunosti racionalno. Smatralo se da njime upravlja "prirodna" logika globalnog tržišta.

Tu postpolitičku idilu, ističe autor, prekinuo je "moment Trump-Brexit". Svoju tezu Jäger je podupro citiranjem povjesničara Adama Tooze, koji je istaknuo da "neoliberalni pokušaj depolitiziranja privrede" nije uspio. Na mjesto postpolitike stupila je hiperpolitika, pa danas politika nije više isključivo područje "tehnokrata,

preuzetnih štrebera i nevladinih organizacija". Politički angažman je individualan, kratkoročan, promjenjiv, manje koherentan i, što je najvažnije, smatra autor, manje ovisan o institucijama. Za razliku od masovne politike, u kojoj je djelovanje ovisilo o pripadnosti strankama, sindikatima, građanskim udrugama, naglašava se kako su današnje društvene okolnosti bitno drugačije. Lakše se prelazi iz jedne institucije u drugu, jednostavnije je jedan krug prijatelja zamijeniti drugim, a lakše se i češće mijenja i posao. Čak je i obitelj promijenila značajke, pa njezine članice i članovi nisu više tako snažno povezani. Autor je dobro primijetio da su društvene veze oslabile i da političke stranke imaju sve malobrojnije članstvo. Ali ne pita se zašto su unatoč tomu stranke i danas središnji subjekt političkog života. Institucije su, dakle, i danas vrlo važne. To pokazuje da autorova analiza ima zastrtih mjesta, fenomena koji se ne vide ili se preko njih ovlaš prelazi. No iako nije uspio izgraditi konzistentnu teoriju politike, Jäger je uspješno pokazao kako se fenomen politike oblikuje u društvu i da se društvo stubokom promijenilo. Navodi da su ljudi "u novom stoljeću usamljeniji, ali i nadraženiji; atomizirani, ali i umreženiji; bijesni, ali i povodljiviji".

Zanimljivo je da se u opisivanju društvenog okruženja i duhovnih kretanja autor referira na romane Michela Houellebecqa. Ljubitelji njegove književnosti naići će na zanimljive osvrtne na Houellebecqovo ocrtavanje duhovne slike vremena. Taj se istraživački postupak proteže kroz cijelu knjigu i izvrsno upućuje na autorove teze. Istaknuto je kako Houellebecq ukazuje na to da u današnjim zapadnim društvima postoji trend pseudotradicionalizma, ali da mu istovremeno promiče veliki povratak

politike u javni život. Da ne vidi da svjedočimo procesu ponovnog “začaravanja” javnog života, aktualnog stapanja privatne predodžbe pojedinca o samome sebi s velikim političkim entuzijazmom.

Nakon što je navodima iz književnosti i vizualne umjetnosti opisao glavne značajke suvremenog društva, Jäger se vraća definiranju hiperpolitike. Ustanovio je kako je taj pojam 1993. godine prvi upotrijebio filozof Peter Sloterdijk u eseju “Im selben Boot. Versuch über die Hyperpolitik”. U tome radu Sloterdijk raspravlja o značajkama demokracije. Zaključio je kako se suvremeni čovjek ne poziva i ne pristaje uz demokraciju zato što dijeli neku ideju općeg dobra, nego zato što se radi o političkom poretku koji mu dopušta “da ne misli na državu i umijeće zajedničkog pripadanja”. Značajke politike autor je nadalje pokušao prikazati pomoću biografskih i znanstvenih uvida francuskog filozofa Jean-Claudea Michéa, američkog politologa Roberta D. Putnama i mađarskog filozofa Gáspára Miklosa Tamása. Na osnovi analize njihovih radova uvjerljivo je pokazao kako političke stranke, sindikati, crkvene udruge i sportska društva okupljaju sve manje ljudi, a socijalni miljei sa svojim jasnim pravilima društvenog ophođenja i grupnim identitetom polako nestaju. Osnovu svog tumačenja autor je preuzeo iz Putnamove knjige *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Razgradnja institucija pokazana je i pomoću jasnih podataka. Navedeno je kako su njemački sindikati 1991. imali oko 12 milijuna članova, a trideset godina kasnije broj članova spao je na 5,7 milijuna. U SAD-u je osamdesetih godina u sindikatima bilo organizirano 20 posto radnika, a 2022. godine samo 10,1 posto.

Autor donosi i podatke koji pokazuju velik pad članstva u političkim strankama. Na primjer, navodi se kako je broj članova i članica Konzervativne stranke Velike Britanije pao s 2,8 milijuna 1953. na 170 tisuća 2022. godine. Dakle, pokazalo se kako je hegemonija ideologije tržišta oslabila i konzervativni društveni milje koji se organizirao oko crkava i udruga seljaštva. No autor je uvjerljivo pokazao da suvremeno slabljenje institucionalizirane politike ipak znatno više pogađa ljevicu nego desnicu. Naime, smatra da se konzervativna desnica organizira oko malobrojnih kapitalističkih elita te da one, zbog privatnih škola, obiteljskih veza i druženja u uskom krugu, lakše oblikuju osjećaj zajedništva i bolje osvještavaju vlastite interese. Za razliku od njih, ljevici ostaje samo melankolija. Naime, stranke ljevice i sindikati bili su jedina prava politička domovina ljevice, pa kad oni slabe, slabi i ljevica. Shvaćanje komunističke stranke kao prave političke domovine ljevice ilustrirao je navodima iz jedne od najvažnijih socioloških studija našeg vremena, *Povratak u Reims* Didiera Eribona, i citiranjem talijanskog režisera Piera Paola Pasolinia, koji je izjavio kako je Komunistička stranka Italije za njega bila “otok”, “jedini spas za Italiju i njezine jadne institucije”. Jäger je zaključio da takav stav prema strankama kao bitnom čimbeniku osobnog identiteta pripada prošlosti i da se vrijeme masovne politike neće vratiti. Odbija teze da je izbor Trumpa za predsjednika SAD-a dokaz povratka masovne politike. Još je skeptičniji prema teorijama koje Trumpa proglašavaju fašistom. A kao glavnu zapovjednicu toga tobožnjeg antifašističkog pokreta navodi Madeleine Albright. Pokazao je da se Trump zapravo ne može osloniti na

masovni organizirani pokret, jer su organizacije koje su podupirale Trampa, poput Proud Boys, zapravo niz “individualiziranih komandosa”, te da se radi o nizu nacionalističkih bjelačkih skupina labavo povezanih preko internetskih mreža i lokalnih radiostanica. A u analizi slabljenja konzervativnih stranaka zaključio je kako je američki i britanski *establishment* žrtva vlastitog neoliberalizma, koji je uništio crkvena udruženja i društva malog građanstva i seljaštva te ljude ostavio da se sami snalaze na internetskim mrežama. Na tragu kritike globalnog liberalnog poretka Jäger iznosi i ključnu tezu kojom objašnjava slabljenje društvenih institucija i funkcije politike. Smatra da je analiza političkih procesa pokazala da je danas političko još uvijek na razini nacionalnih država, ali da o javnim politikama u najvećoj mjeri odlučuju nadnacionalni čimbenici moći. Radi se o institucijama koje ne podliježu demokratskoj kontroli poput velikih korporacija, banaka, Europske komisije. Zbog toga se proces demokratskog odlučivanja uvelike samo glumi. Ta teza danas je zapravo opće mjesto društvenih znanosti, ali stranke ljevice rijetko je prihvaćaju, a osobito “zeleni” liberali. Zbog toga se svaka politička stranka koja je euroskeptična i nastoji se suprotstaviti globalizaciji diskvalificira i proglašava populističkom.

Izlaganje odrednica hiperpolitike autor je nastavio analizom fenomena antipolitike. Ukazao je na dva značenja tog pojma. Ono koje su rabili disidenti, Györg Konrád i Vaclav Havel, kada su korištenjem tog pojma iskazivali protest protiv “viška” politike, komunističke diktature koja je ugušila civilno društvo. I drugo, aktualno, koje označava protest protiv nedostatka politike, protiv *establishmenta* koji tvr-

di da njegove odluke nemaju alternative. Traži se više politike. Da se počne politički odlučivati i suprotstavljati odlukama centara moći koji nisu podložni demokratskoj kontroli. Izborni uspjeh Viktora Orbána može se upravo tako protumačiti. Vratio je političko odlučivanje i pokazao građanima da državna politika ipak nešto može, da sve ne ovisi o tobožnjim prirodnim zakonima tržišta. No autor to nije uočio, nego Orbána, zajedno s Trumpom, Salviniem, Le Pen, jednostavno uvrštava u skupinu populistu. Tvrdi da je populizam “velika opasnost”, ali ne upušta se u opširnije objašnjavanje svog stava. Umjesto toga odmah prelazi na tumačenje neuspjeha ljevice. Dobro je uočio da promjene koje su dolazile s ljevice, Syriza, Pokret pet zvijezda, Jeremy Corbyn, Bernie Sanders, nisu uspjele i da su slomljene politikom srednje struje. Ali taj neuspjeh nije uspio povezati sa značajkama antipolitike, a ni hiperpolitike, tako da uporaba tih pojmova nije do kraja objašnjena. Zaključeno je samo kako je doba antipolitike potaknulo nastanak i institucionalizaciju populističkih stranaka, da hiperpolitika, kao i postpolitika, “više označava opću atmosferu nego aktera s djelatnom moći” te da hiperpolitika “predstavlja intenziviranje antipolitike”, jedan tip “moralne panike tipičan za vrijeme interneta”. Istaknuto je da se radi o tipu politike koji ne dovodi do promjena. Pokret Black Lives Matter, paravojne jedinice QAnon, demonstracije protiv vladinih politika svladavanja krize izazvane koronavirusom nisu imali pravog učinka. Riječ je o grupama koje su reagirale na neki trenutni događaj i koje su često organizirali *influenceri* i digitalni demagozi. U tom dijelu eseja glavna je autorova teza da se zahvat kojim neoliberalizam steže dru-

štvo ne može raskinuti ako se ne raspoláže dobro organiziranom političkom snagom s vlastitim resursima. A to su političke stranke koje su na vlasti i žele promjene. Tvrdi da njih jednostavno nema. Ali nije li Syriza bila stranka na vlasti u Grčkoj, članici Europske unije, a nije uspjela ostvariti nikakve političke promjene? To opovrgava autorovu tezu. No točno je primijetio da se nakon financijske krize 2008. godine poslovi banaka nisu jasnije zakonski regulirali. Smatra da bi se to moglo postići kada bismo se vratili Weberovoj politici “upornog bušenja tvrde daske”. Autor je zaključio da je to vrlo teško, ali ne toliko zbog tvrdoće dasaka koliko zbog značajki aktualnog hiperpolitičnog moraliziranja. Tvrdi da hiperpolitika nije djelotvorna. I to ni slijeva ni zdesna. Vjerski pokreti na Zapadu nisu doveli više ljudi na nedjeljne mise. Ruski napad na Ukrajinu nije mladiće i djevojke sa Zapada učinio spremnijima da služe vojsku. Inflacija i ekonomska kriza nisu dovele do većeg članstva u sindikatima. Jasno je i to da danas više nema radničke klase kao kohezivne snage. Prošlo je vrijeme masovne politike koje su obilježavale velike stranačke demonstracije. Snažne emocije koje su one izazivale izvrsno su opisane navodima iz memoara povjesničara Erica Hobsbawma. Autor je zaključio da masovne političke stranke više ne postoje, a da se država iz aktivnog subjekta politike sve više pretvara u nestranačkog izvršitelja koji provodi odluke Europske komisije. Autor smatra da je preduvjet za promjene povratak “masovne organizirane politike”. Kao zagovornik promjena koje bi u duhu lijevih politika donijele više socijalne jednakosti, tješi se činjenicom da je čovjek društveno biće te da će promjene u procesu proizvodnje možda probuditi tu

izvornu društvenost i vratiti nas masovnoj, stranački organiziranoj politici. No treba postaviti pitanje: postoje li snažne socijalne skupine koje žele promjene? Nemaju li ljudi kojima je više stalo do zajednice u osnovi konzervativne vrijednosti? Odgovor je, čini se, potpuno jasan, ali autor se s njime izbjegava suočiti. Nije li dobar dio radnika, kako to u svojoj knjizi *Povratak u Reims* na primjeru vlastite obitelji pokazuje sociolog Didier Eribon, počeo glasati za desno-populističke stranke? I to upravo zato jer im nude ideju zajednice i zaštitu od onih Drugih. Nedvojbeno je da su u novom stranačkom organiziranju najuspješniji radikalni konzervativci i nacionalisti s desnice te samo poneka euroskeptična stranka s ljevice. Ali ni jedni ni drugi nemaju snage suprotstaviti se vladajućim elitama srednje struje, strankama centra koje okupljaju, tvrdi liberal Ralf Dahrendorf, “globalnu klasu”. Zapravo, izborni rezultati u većini zapadnih država pokazuju da je većina zadovoljna postojećim politikama. Možda je upravo to pravi razlog tomu što velika politizacija prisutna u doba hiperpolitike nema političkih posljedica. No autor nije postavio ta važna pitanja. Usprkos tomu radi se o knjizi izazovnih teza koje potiču daljnji razvoj analize sadašnjega liberalno-demokratskog političkog poretka i funkcija politike.

Treba zaključiti da studija Antona Jägera donosi dobar pregled povijesti političkih ideja i zanimljivu analizu razvoja političkog fenomena. Izvrsno su, tumačenjem umjetničkih radova, opisane značajke masovne politike i postpolitike. Osobito je vrijedna interpretacija radova fotografa Wolfganga Tillmansa i romana Michela Houellebecqa. No nije se uspjelo jasno definirati razliku između antipolitike i hiper-

politike, a ni samu hiperpolitiku. Doduše, i sam autor jasno kaže da je riječ o pokušaju i da se radi o fluidnom pojmu. Usprkos tim propustima radi se vrijednoj knjizi, originalnih i poticajnih teza, koja nam omogućuje dobar uvid u promjene svijeta politike. Naravno, ako se ne slažemo s autorovom podjelom politike, ostaje nam da se vratimo klasičnoj razlici između politike i političkoga te da se prisjetimo da se politika ne može svesti ni na logiku tržišta ni na logiku prava.

*Tihomir Cipek  
Sveučilište u Zagrebu,  
Fakultet političkih znanosti*

---

Prikaz

---

## Bojana Klepač Rolih Dva lica političke korektnosti

Biblioteka Politička misao, Zagreb, 2025., 298 str.

Postoje li u Hrvatskoj “wokeri” koji guraju rodnu ideologiju ili je to samo desničarsko strašilo protiv EU-ove “ljevičarske agende”? Postoji li konzervativna kontrarevolucija ili su konzervativci jedini uspjeli zadržati zdrav razum? Možda nećete doći do konsenzusa u vezi s tim pitanjima, ali kvalitetna rasprava bila bi moguća ako biste bili sigurni da vi i vaš sugovornik imate na umu iste pojmove. Nešto se promijenilo u zapadnim liberalnim demokracijama. Uvijek kritični konzervativci dobili su podršku

u napadu na liberalizam s lijeve strane. O promjeni se priča svakodnevno, a politički znanstvenici desetljećima se trude opisati i definirati pojavu što je prodrmla sustav koji je nekoć obećavao kraj povijesti. Knjiga Bojane Klepač Rolih *Dva lica političke korektnosti* značajan je doprinos pokušajima da se pojmovi kojima se svi već olako koriste jasno definiraju i međusobno razgraniče. Knjiga sadrži iscrpan pregled argumenata za i protiv pokreta za priznanje razlika, definira političku korektnost i opisuje “bojno polje” nastalo oko tog i drugih blisko povezanih pojmova.

Bojana Klepač Rolih diplomirala je i završila poslijediplomski specijalistički studij na Fakultetu političkih znanosti. Na Sveučilištu Victoria u Melbourneu obranila je svoj prvi doktorat, a 2022. godine na FPZG-u je obranila drugu disertaciju prema kojoj je nastala ova knjiga. U knjizi Klepač Rolih zauzima stav objektivne neutralne promatračice. Na taj način uspijeva posvetiti jednaku pozornost i dati jednak prostor argumentima za i protiv političke korektnosti (*political correctness*). Knjigu karakterizira akademska preciznost i gotovo udžbenički pristup konstrukciji argumenta. Dinamika istaknuta u naslovu postojana je u cijeloj knjizi, pa se u svakom poglavlju mogu pratiti napetosti i u teoriji koja zagovara političku korektnost i u kritici fenomena. Osim objektivnog pristupa, originalnosti knjige pridonose izvođenje teorijske validnosti pojma političke korektnosti, različiti primjeri upotrebe, prijedlog originalne definicije i definiranje radikalnog i razboritog inženjeringa te politički korektnog kapitalizma.

U prvom poglavlju autorica nudi pregled literature koja pokriva akademske, društvene i pravne debate izazvane pojavom